

Tomaszewski, Jerzy

„Awakening Lives: Autobiographies of Jewish Youth in Poland before the Holocaust”, ed. by Jeffrey Shandler with an introduction by Barbara Kirshenblatt-Gimblett, Marcus Moseley, and Michael Stanislawski, New Haven and London 2003; „Ostatnie pokolenie. Autobiografie polskiej młodzieży (...)

Przegląd Historyczny 95/3, 420-421

2004

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Awakening Lives: Autobiographies of Jewish Youth in Poland before the Holocaust, ed. by Jeffrey S h a n d l e r with an introduction by Barbara K i r s h e n b l a t t – G i m b l e t t, Marcus M o s e l e y, and Michael S t a n i s l a w s k i, published in cooperation with the YIVO Institute for Jewish Research, Yale University Press, New Haven and London 2003, s. LI, 3, 437; *Ostatnie pokolenie. Autobiografie polskiej młodzieży żydowskiej okresu międzywojennego ze zbiorów YIVO Institute for Jewish Research w Nowym Jorku*, opracowała i wstępem opatrzyła Alina C a ł a, Wydawnictwo Sic! Warszawa 2003, s. 544, nlb. 4, 68 il.

W latach międzywojennych znaczną popularność zyskało w Polsce wywoływanie i gromadzenie dla celów analizy socjologicznej dokumentów osobistych, zwłaszcza autobiografii, nawiązujące do badań zainicjowanych przez Floriana Z n a n i e k i e g o. Jedną z metod wywoływania autobiografii były konkursy, przy czym znaczny sukces osiągnął Instytut Gospodarstwa Społecznego, organizując w latach trzydziestych kilka konkursów, a następnie wydając kolejne tomy wybranych autobiografii bezrobotnych, chłopów i emigrantów (trzy ostatnie tomy autobiografii emigrantów ukazały się dopiero w latach 1971–1977). Analogiczne konkursy ogłosił w latach 1932, 1934 i 1939, niezależnie od IGS, Żydowski Instytut Naukowy (Jidyszer Wisnszaftlecher Institut, JIWO) w Wilnie z inicjatywy swego dyrektora, Maksa W e i n r e i c h a. Zamiarem było zgromadzenie dokumentów świadczących o życiu młodzieży żydowskiej w Polsce jako źródeł do planowanych studiów nazwanych *Jugntforschungs* i edycja wyboru najciekawszych z uzyskanych materiałów. Było to jedyne tego rodzaju przedsięwzięcie podjęte przez uczonych spośród mniejszości narodowych w Polsce międzywojennej.

Instytut otrzymał w ten sposób 627 autobiografii, napisanych przede wszystkim w jidysz, część po polsku, nieliczne po hebrajsku lub w innych językach. Zaproszenia do udziału w konkursach określiły minimalną objętość na 25 stron nie ustalając górnej granicy, a w rezultacie najobszerniejszy rękopis miał 800 stron, czyli rozmiary sporej książki. Nadsyłane teksty miały być podpisane pseudonimami, z dołączeniem nazwisk i adresów w kopertach, jedynie do wiadomości Instytutu. Przed wybuchem drugiej wojny światowej nie udało się doprowadzić do publikacji. Znaczna część autobiografii zaginęła w czasie wojny, a po jej zakończeniu Instytut przeniesiony do Nowego Jorku zdołał odzyskać 350 dokumentów; dalszych 39 razem z innymi zbiorami archiwalnymi otrzymał w 1990 r., gdy Litwa odzyskała niepodległość („Awakening Lives”, s. XXI oraz XLI przyp. 37). Znajdują się one obecnie w archiwum YIVO Institute for Jewish Research w Nowym Jorku. Po wojnie prace nad ocalałą kolekcją kontynuował Moshe K l i g s b e r g, który sporządził indeks oraz streszczenia około połowy autobiografii, umożliwiając w ten sposób dostęp do autobiografii późniejszym badaczom. W 1990 r. YIVO podjął przygotowania do edycji angielskiego wyboru dokumentów, powierzając realizację komitetowi pod kierownictwem Marcusa M o s e l e y a; uczestniczyli w nim Lucjan D o b r o s z y c k i, Jan Tomasz G r o s s, Barbara K i r s h e n b l a t t – G i m b l e t t, Samuel N o r i c h, Jeffrey S h a n d l e r, Michael S t a n i s l a w s k i, Mark W e b, Rachel W i z n e r, a przekładem na język angielski, opracowaniem przypisów i innych pomocy edytorskich oraz pomocą w innych pracach zajęło się liczne grono współpracowników, w tym z Polski Natalia A l e k s i u n, Alina C a ł a i Michał C h a j n. W skład komitetu redakcyjnego wydania polskiego weszli Lucjan Dobroszycki, Alina Cała, Jan Tomasz Gross i Michael S t e i n l a u f. Wydanie amerykańskie obejmuje 15 autobiografii przełożonych na angielski (język oryginałów: 9 jidysz, 5 polski, 1 hebrajski), wydanie polskie zawiera 20 (język oryginałów: 16 polski, 4 jidysz przełożone przez Michała F r i e d m a n a); 6 tekstów (2 jidysz, 4 polskie) powtarza się w obu tomach, a więc łącznie otrzymaliśmy 29 autobiografii.

Dla współczesnego historyka oraz socjologa autobiografie te stanowią bezcenny skarb informacji o życiu młodzieży żydowskiej w Polsce w latach międzywojennych, o ich rodzinach, środowisku, a nieraz także o wydarzeniach znanych również z innych źródeł. Uważam, że obydwie książki należy zaliczyć do najważniejszych publikacji poświęconych dziejom Żydów w Polsce przed 1939 r., aczkolwiek jest to niewielka tylko część zbioru znajdującego się w Nowym Jorku.

Istotnym walorem autobiografii jest to, że pochodzą z rozmaitych środowisk, poczynając od rodzin religijnych aż do sympatyków komunizmu, od rodzin zamożnych aż do żyjących w nędzy. Te ostatnie przeważają, podobnie jak to jest w całym zbiorze. Autorzy zapewne nieraz idealizują tradycyjne stosunki rodzinne oraz życie w *sztetl*, najczęściej odnosząc się krytycznie do stosunków społecznych i politycznych istniejących w Polsce, na czym zapewne zaciążył fakt, że pisali w latach wielkiego kryzysu gospodarczego oraz narastającej fali antysemityzmu. Obawy o przyszłość wzmagala polityka III Rzeszy. Autobiografie są dodatkowym dowodem procesów laicyzacji

oraz akulturacji wśród młodzieży żydowskiej w Polsce w latach międzywojennych. Zarazem ujawniają zróżnicowane drogi tych przemian, a także podłoże społeczne i ekonomiczne radykalizacji części młodego pokolenia.

Trudno jednak traktować te dokumenty jako mniej lub bardziej wierną reprezentację postaw i losów młodzieży żydowskiej w Polsce, nie tylko ze względu na stosunkowo niewielką liczbę autobiografii w porównaniu z ogółem społeczności żydowskiej. Nie stanowią one losowo wybranej próbki, lecz powstały z własnej inicjatywy autorów, w odpowiedzi na apel Instytutu, nieraz w nadziei na otrzymanie nagrody obiecanej przez organizatorów. Przypuszczać można, że autorzy należeli w swoich środowiskach na ogół do osób bardziej aktywnych, zainteresowanych otoczeniem i problemami społecznymi, chętnie czytających książki. Nie zmienia to jednak znaczenia tych dokumentów dla badaczy, którzy potrafią krytycznie ocenić ich wartość jako źródła historycznego. Zawierają one także niektóre informacje szczegółowe niemal niemożliwe do znalezienia w źródłach innego pochodzenia. Dotyczy to np. stosunku policji do Żydów, w tym przekupstwa. Jeśli nawet wyciągać z tych relacji wnioski, że wszyscy policjanci chętnie brali łapówki, to przecież świadczą one przynajmniej o tym, że wśród Żydów istniało przekonanie o pospolitości korupcji w polskiej policji. Zwraca uwagę kronika wydarzeń w Płocku w 1920 r. („Ostatnie pokolenie”, s. 127–146), zawierająca opis grabieży i gwałtów dokonywanych zarówno przez oddziały bolszewickie, jak i polskie oraz przez okolicznych mieszkańców i rozstrzelania rabina na mocy wyroku polskiego sądu polowego (o sprawie tej pisał we wspomnieniach także poseł na Sejm i działacz syjonistyczny Apolinary H a r t g l a s). Atmosferę życia w uboższej stopniowo rodzinie chasyda cadyka z Góry Kalwarii przedstawiają wspomnienia („Ostatnie pokolenie”, s. 165–186; „Awakening Lives”, s. 321–343) religijnej dziewczyny, która dążyła do wiedzy i stopniowo wyzwalała się z presji otoczenia. Niemal w każdej autobiografii przewijają się wątki dotyczące stosunków polsko-żydowskich, ujawniające narastający sprzeciw młodzieży żydowskiej wobec pogardliwego stosunku sporej części otoczenia polskiego, dążenie do zrealizowania w praktyce zasad równości prawnej gwarantowanej przez konstytucję.

Wydanie amerykańskie poprzedza obszerna przedmowa, która przedstawia najważniejsze wiadomości o JIWO, omawia organizację i naukowe cele konkursów na autobiografię, atmosferę intelektualną lat międzywojennych w Polsce i sytuację Żydów. Przedmowa do edycji polskiej jest krótsza i koncentruje się na organizacji i rezultatach konkursów, natomiast każdą autobiografię poprzedza wstęp z najważniejszymi informacjami o autorze (autorce) i charakteryzujący formę literacką tekstu. W paru przypadkach udało się odnaleźć autorów, którzy przeżyli wojnę lub ich krewnych, co pozwoliło wzbogacić te informacje, a czasem uzyskać zgodę na opublikowanie nazwisk skrytych za pseudonimami.

Obydwie edycje zaopatrzone w obszerny i starannie opracowany aparat pomocniczy, wyjaśniający fakty wzmiankowane w tekście, słowa i pojęcia niezrozumiałe dla większości czytelników (zdarzają się jednak nieliczne omyłki wydawców), a w edycji polskiej także przekład wtrąconych w tekst pisany po polsku słów i zdań hebrajskich lub jidysz, zachowanych zgodnie z oryginałami. Edycja amerykańska zawiera także zwięzłą chronologię wydarzeń w latach 1914–1939 i mapkę międzywojennej Polski. W edycji polskiej natomiast znajduje się obszerny załącznik z fotografiami ze zbiorów YIVO, związanymi z autobiografiami.

Jerzy Tomaszewski
Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej
w Kutnie

J. N ě m e č e k, *Od Spojenectví K Roztržce. Vztahy Československé a Polské exilové reprezentace 1939–1945*, Vydavnictvi „Academia”, Praha 2003, s. 373*.

W prestiżowym czeskim wydawnictwie ukazała się pod koniec 2003 r. monografia poświęcona czechosłowacko-polskim stosunkom politycznym podczas drugiej wojny światowej. Chodzi o rozprawę habilitacyjną (właś-

* Skrócona wersja tej recenzji ukaże się w najbliższym numerze „Studiów Historycznych”.